

Т.М. Сукаленко (Київ, Україна)

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ «ЖИД» У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ XIX СТ.: МЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розроблено модель опису лінгвокультурного типуажу «жид», зафіксованого в українському художньому дискурсі XIX століття з урахуванням його образно-перцептивних, оцінних і ціннісних характеристик.

Ключові слова: *лінгвокультурний типаж «жид», перцептивно-образні і ціннісні характеристики, фрейм, слот.*

Типаж «жид» є традиційним образом у художній літературі Європи. Тут він є і купцем, і лихварем, і дрібним торговцем. Наприклад, у французькій літературі XIX ст. спостерігаємо стереотипне уживання образів: біблійний єврей (у письменників-романтиків); єврей-фінансист, підприємець, представник привілейованого класу (О. де Бальзак, Е. Золя й ін.). Зрідка представлено образи євреїв – робітників або ремісників, здебільшого емігрантів, вони переважно зображені агітаторами, бунтарями, революціонерами. В англійській літературі, зокрема в У. Шекспіра, «жид» це збірний образ, який одночасно постає і трагічним, і жалюгідним.

До образу жида зверталися російські письменники: О.С. Пушкін («Скупий лицар»), М.В. Гоголь («Тарас Бульба»), І.С. Тургенєв («Портрет єврейки», «Жид»), М. Горький («Каїн і Артем») та ін.; письменники Франції: О. де Бальзак («Людська комедія», «Гобсек»), Жорж Санд («Жителі Міссісіпі»), Гі де Мопассан («Милий друг», «Монт-Оріоль»), Е. Золя («Гроші») та ін.; письменники Польщі: Е. Ізопольський («Дума з дум українських»), О. Гроза («Канівський староста») та ін.

Поширеним цей типаж є і в українській літературі, створюваній у підросійській та півдавстрійській Україні. Він представлений у таких творах: Т.Г. Шевченко («Гайдамаки», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Варнак», «Музыкант», «Наймичка», «Княгиня»), М.І. Костомаров («Переяславська ніч»), І.С. Нечуй-Левицький («Кайдашева сім'я», «Микола Джеря», «Поміж ворогами»), С.В. Руданський («Рабин і запорожець»), І. К. Карпенко-Карий («Бурлака»), Панас Мирний («Як ведеться, так і живеться», «Лихі люди» (Товариші), «Повія»), І.Я. Франко («Перехресні стежки», «Навернений грішник», «Борислав сміється», «Ріпник», «Гершко Гольдмахер», «У столярні», «На дні»), А.Я. Чайковський («Четверга заповідь», «Козацька помста»), Т. Г. Бордуляк («Бідний жидок Ратиця»), О.Ю. Кобилянська («Земля», «Банк рустикальний»), М.П. Левицький («Одно слово», «Перша льгота», «Законник», «Безпартійний», «У вагоні», «Порожнім ходом», «Союзник», «Наградні», «Страшна ніч», «Негайна справа», «Соломонів суд»), В.С. Стефаник

(«Палій», «Засідане»).

Ця тематика стала об'єктом і літературознавчих праць. Наприклад, єврейську тему в українській літературі ХІХ на поч. ХХ стст. описував Г.Ю. Грабович. Художні особливості моделювання образів євреїв в українській літературі кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (на матеріалі творчості М.М. Коцюбинського та В.М. Леонтовича) представлено в праці А.М. Меншій. Відома праця М. П. Драгоманова «Євреї и поляки в юго-западном крае» (1875).

Широке побутування в різноманітних жанрах українського фольклору типу «жид» зумовило досить активне висвітлення цього питання в українській фольклористиці. Зокрема, образ «жид» в українському фольклорі досліджував С.В. П'ятаченко, у драматично-ігровому фольклорі українців – О.В. Курочкін; про втілення стереотипних уявлень щодо представників інших народів у фразеології і пареміології української мови (на матеріалі фразеосемантичних груп «євреї» і «цигани») йдеться в дослідженні І.Ю. Агаркової. П. Ковалько (Олена Пчілка) в статті «Очерки національных типов в украинской народной словесности: черты типа еврейского» описала стереотип єврея в українському світогляді, дослідила ставлення українців до євреїв на матеріалі українських народних приповідок, оповідань, прикмет, переказів, легенд, анекдотів тощо.

У структурі типу «жид» можна виокремити такі основні фрейми: «Релігійні характеристики», «Соціальні характеристики» (слот «Роботодавець»), «Громадська активність», «Внутрішні моральні характеристики», «Типові заняття» (слоти: «Шинкарство, корчмарство», «Дрібна торгівля»), «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Зовнішні характеристики» (слот «Одяг»), «Освітні характеристики», «Мовні характеристики», «Сімейний стан», «Місце проживання».

Фрейм «Релігійні характеристики».

Типовою лінією віднесення типу до чужих виступає релігія. Відсутність релігійного протиставлення не спостерігається ні в історичний період, ні в сучасний. Фрейм «Релігійні характеристики» представлений дуже скупо. Разом з тим не можна не помітити, що релігійна ознака типу «жид» пов'язана з певною утаємничістю. Найбільш актуальним для реалізації ознаки «чужий» виступають релігійні відмінності іудаїзму від християнства. За творами української літератури, євреї виступають у ролі вірних виконавців та посередників: [Анастасій]: *Не дуже-то й нова. Зібрав був грошей я і заплатив Жиду Овраму за святу службу, З мовою такою, щоб сьогодні і завтра не було запрету. Він **Оддав ключі**; ударили у дзвін; Ізбігся люд; я службу був почав і, так як то закон повеліває Христові страсті споминать сьогодні, Взяв плащаницю з олтаря й несу... Як тут у двері жид і закричав: «**За плащаницю треба особливе Платити**». Я йому*

ї кажу: «Змилуйся; Я вже оддав тобі. Чого ж ти пнеєшя? **Ти ворог божий, жид, не слід тобі Ходить сюди, як служитьсяя**». А він **Схватив** із рук у мене **плащаницю** **Й давай її ірвати та тріпати...** (М.І. Костомаров. Переяславська ніч, т. 1, с. 229).

Релігійні аспекти характеристики типажу «жид» іноді виходять за межі протиставлення іудаїзму православному віросповіданню, зокрема, це можна бачити в повісті «Перехресні стежки»: – **А, пан Вагман! Рідкий гість! Прошу, сідайте!** – мовив бурмістр, приймаючи Вагмана в своїм кабінеті. Вони були товариши ще з дитинячих літ, але пізніше їх дороги розійшлися, і хоч жили в однім місті, вони здибалися рідко, тим більше, що належали навіть **яко жиди до різних таборів: бурмістр, цивілізований жид, держався партії т[ак] зв[аних] німецьких жидів, між якими було декілька таких, що так, як і бурмістр, грали ролю польських патріотів, – а Вагман належав до жидів-старовірів, хуситів** (І.Я. Франко. Перехресні стежки, т. 20, с. 385).

Цю диференціацію відбиває у своїй творчості М.П. Левицький: **До мене прийшов поважний заможний жид-різник, Іона Бергер. Різники у жидів – то духовні особи і, як рабини, повинні добре знати талмуд і всі правила та закони щодо трєфного та кашерного (чистого й нечистого м'яса).** – Я сам здоровий, хвалить Бога, – сказав Бергер, увічливо привітавшись зо мною, – а прийшов до вас я побалакати про одного хворого, коли дозволите (М.П. Левицький. Одно слово, с. 270). У наведеному контексті зреалізовано станово-класові цінності, пов'язані з інтересами і світовідчуттям окремих класів і соціальних верств.

У зв'язку зі сповіданням євреями іудаїзму, у літературі досить поширеним є сцени відправлення ними релігійних обрядів. У художніх текстах є сцени моління вдома: ... **Ратиця поскладав накуплені покладки до осібної паки, поперекладав їх половою і став молитися богу. Він [жидок Ратиця] прив'язав собі до чола приказаня, взяв з полиці грубу батьківську книгу, і, станувши проти вікна, кивав, як слід по закону, рівномірно головою та шептав слова молитви, перевертаючи засмальцьовані листки і уважно приглядаючись єврейським буквам** (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 97).

За народним уявленням, жид молився до Єгови, зокрема Т. І. Бордуляк пише про це так: **І він здійняв з полиці стару батьківську книгу, накинув на себе дрантивий атлас, став коло хатніх дверей і гаряче молився до Єгови, міцно притискаючи до одвірка свою голову** (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 106).

Іноді наводяться певні характеристики церковних уявлень (кого любить Бог – буде багато дітей): **Він чув десь від старих письменних жидів, що в жидівських книгах стоїть виразно написано: кого бог любить, тому дає**

багато дітей, а з дітьми благословенє, а вже хто не має дітей, то видно, що такого бог не любить і такого треба уважати нещасливим. «Бог, очевидно, любить мене, – думав Ратиця, – і коли він дає діти, то, певно, дасть і на діти!»... (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 105–106).

В оповіданні М.П. Левицького «Наградні» представлено релігійні відмінності між суспільними верствами в аспекті локально-групових цінностей: *Отже, й натиснув начальник скількох багатих купців-жидів і дали вони «жертву» на церкву по карбованців тисячі, а один, кажуть, аж п'ять тисяч дав, бо мільйонер (М.П. Левицький. «Наградні», с. 239).*

Фрейм «Громадська активність».

Євреї завжди були гнаним народом, для них характерні різні способи пристосування до утисків. Іноді утиски породжували супротив, що і знайшли своє мовне втілення у такому контексті:

Якийсь чоловік зібрав купу селян та говорить до них – по-нашому таки, по-українському.

– Вас, каже, – люде добрі, збивають з пантелику жиди та революціонери. Не слухайте їх: вони хочуть усю силу в свої руки забрати та зробити тут жидівське царство. Вони собі всю землю заберуть, а вам дуля буде! Собі на безголов'я піддержуєте їх! Вигнать їх треба геть із нашого краю, щоб і духу їх тут не було! А ви за монархистів подавайте, ось вам готові списки. Хто проти начальства, той революціонер!.. (М.П. Левицький. Законник, с. 329–330). Автор описує поведінку, типову для певних груп людей, тобто вербалізує локально-групові та станово-класові цінності.

У деяких творах характерною рисою була ознака чужості в політичному житті, вони є протестними, стають революціонерами: *[Галя:] І добраці ж вони обидва, – побачиш сам. Тато – добрий, такий добрий! Оце він усе проти жидів: геть, каже, треба вигнати тих чужоїдів, тих паразитів; п'явки вони, кров ссуть з бідного народа. А як хотіли тут зробити погром, коли оце конституцію тую об'явлено було, то тільки батько й оступився за жидів; якби не він, то напевне в нас був би погром. Жидів лає, проклинає, а як погорів Гершко-орандар, то батько йому й лісу дав на хату, і соломи – вкрити. Він тільки не любить, як йому про це нагадувати... А з дядьком як заведуться іноді про політику, то хоч водою їх розливай! Ніби найзавзятіші вороги, а як вони люблять один одного! Сам побачиш (М.П. Левицький. Безпартійний, с. 442).*

Порівняння зображення типажу «жид» в українській художній літературі з польською літературою показує подібність зображення цього персонажа. Зокрема, М. В. Брацка акцентує увагу на тому, що доробок поетів «української школи» виявляє складний, неоднозначний стереотип єврея, який представлений в етнографічних працях Е. Ізопольського, його

оригінальні поеми «Дума з дум українських», а також поеми «Канівський староста» О. Грози. «У цих творах “чужість” єврея простежується в його зовнішньому вигляді, стереотипах поведінки». Стереотипні риси єврея у поезії О. Грози: послужливість, нещирість, хитрість, безбожність, схильність до заздрощів. «У цьому творі, – зазначає М. В. Брацка, – стереотип “чужого” єврея перебуває в опозиції до “свого” козака». Інші притаманні риси єврейської нації, які зафіксував польський історик Е. Ізопольський, – пише М.В. Брацка, – галасливість і неохайність. «Цікаво, що згадані поети не порушують мовного чи релігійного питання. Складається враження, що єврей, хоч і змальовується “чужим”, є інтегральною частиною пограничного українсько-польського світу» [1, с. 12].

У художній літературі обговорюється риса асиміляції євреїв: ... *Се та обставина, що жиди звичайно асимілюються не з тими, хто ближче, але з тими, хто дужчий. У Німеччині вони німці, се розумію; але чому в Чехії також німці? В Угорщині вони мадяри, в Галичині поляки, але чому в Варшаві та в Києві вони москалі? Чому жиди не асимілюються з націями слабими, пригнобленими, кривдженними та вбогими? Чому нема жидів-словаків, жидів-русинів? Бурмістр скривився* (І.Я. Франко. Перехресні стежки, т. 20, с. 391). Автор вербалізує специфічні станово-класові цінності, пов'язані з інтересами євреїв як окремішньої суспільної спільноти, причому цінності стосуються виключно питання збагачення та влади.

У зображенні І.Я. Франка «жид» характеризується як багатогранний образ:

–... *Борони Боже! По-моєму, жаден жид не може і не повинен бути ані польським, ані руським патріотом. І не потребує сього. Нехай буде жидом – сього досить. Адже ж можна бути жидом і любити той край, де ми родились, і бути позиточним, або бодай нешкідливим для того народу, що, хоч нерідний нам, все-таки тісно зв'язаний з усіми споминами нашого життя* (І.Я. Франко. Перехресні стежки, т. 20, с. 392).

Фрейм «Соціальні характеристики».

Слот «Роботодавець». Єврей у зображенні письменників підросійської та південноукраїнської України був дрібним роботодавцем: *Тільки, обойдя все село без успеха, нанялася нарешті у жида в корчме. Не могу вам сказать, сколько именно лет она служила у жида, только знаю, что я уже был порядочный мальчуган, когда она умерла, – а умерла она, сколько я припоминаю, от чахотки* (Т.Г. Шевченко. Музыкант, т. 3, с. 202); *Ты у жида в корчме нанялася носить воду за четвертку вина* (Т.Г. Шевченко. Наймичка, т. 3, с. 102).

В іншому контексті в одній площині станово-класових цінностей представлено образи жида та пана:

– Та я, Андрію, мушу си коло людей тулитися, а де ж я подінуся?

– Дівайтесь, де хочете, а між газди ви вже нездатні. **Шукайте собі служби в єврея, або в пана... там робота легша** (В.С. Стефаник. Палій, с. 133).

Євреї займалися торгівлею, тому і давали робочі місця іншим, про що свідчить розмова о. Никодима з о. Мефодієм: – *Що ж поробите? Боротьба з «польською інтригою», з «жидовским засилієм». – З «мазепинством», – додав о. Никодим. – Ох-ох-ох! – зітхнув о. Мефодій. – Та воно таки... справді ті жиди... тес... – Що жиди? Жили ми з ними стільки часу й не з'їзли ж вони нас? А без жиди яка була б комерція? Чи ви що-небудь купите або продасте без жиди? – Отож бо й є «засиліє». – Яке «засиліє»? Вигода всім; оживляють вони всяку торгівлю. Самі зароблять, – бо треба ж їм житися на світі, але й людям заробіток і вигоду дають. Не було б жидів...* (М.П. Левицький. Союзник, с. 168).

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики».

Слот «Риси характеру». Соціокультурні характеристики типу «жид» дуже щільно пов'язані з етнокультурними поглядами на євреїв. Панівною тенденцією є належність до «чужого», тому їм приписуються переважно негативні риси. Соціокультурні ознаки тяжіють до перетворення в етнокультурні характеристики. У підросійській Україні типаж «жид» представлений у творчості Т.Г. Шевченка і показаний як персонаж сучасного буття, так і історичного минулого. В історичній перспективі він стає постаттю, на яку спрямовано гайдамацький гнів. В історичному змалюванні Т.Г. Шевченка типаж «жид» багато чим співзвучний із зображенням цього типу у світовій літературі.

Відомим стереотипним портретом єврея є образ Лейби в «Гайдамаках» Т.Г. Шевченка. Шевченків Лейба, як слушно зауважує Г. Грабович, «цілісніший і значно менш негативний образ ... він лає свого наймита Ярему (який згодом стане гайдамакою) й посилає польських конфедератів шукати неіснуючі гроші в хаті титаря, але, зрозуміло, що робить це з примусу, – щоб порятувати себе від батогів поляків. Він не є добровільним підлабунником або шпигуном, якими були євреї в інших тогочасних творах. Та незважаючи на те, що для оповідача (і, більш ніж в інших Шевченкових поемах, тут між автором та читачами виступає оповідач) Лейба «жид поганій» (*Отак уранці жид поганій Над козаком коверзував*) і «жидяра», він також – у самій нарації – має і специфічні, нестереотипні, симпатичні риси: насміхається, висміює своїх катів і (звичайно, нишком) проклинає їх; його образ змальований не з однозначною ворожістю» [2, с. 245].

Метафоричні вирази, що використовує Т.Г. Шевченко у поемі «Гайдамаки», підсилюють типові риси характеру жиди – боягузтво і схильність до плазування: «*Перед паном Хведором Ходить жид ходором, І*

задом, І передком Перед паном Хведірком» (Т. Г. Шевченко. Гайдамаки. т. 1, с. 140); *Огонь і світить на всю хату, В кутку собакою дрижить Проклятий жид...* (Т.Г. Шевченко. Гайдамаки. т. 1, с. 146).

У західноукраїнській літературі типаж зображений з погляду сучасного життя. Багато в чому повторюються риси і характеристики, що представлені в підросійській літературі. Типовими для півдавстрійської та підросійської України є зображення поведінки жида – він служить, кланяється, догоджає: *Якийсь жидок ударив його легенько по плечі. – Який же ти дурний! На якого чорта було тобі являтися? Хіба присутствіє знало, що твоя мати вмерла? Так би ніхто й не знав, та й була б тобі повік льгота!* (М.П. Левицький. Перша льгота, с. 55).

В іншому контексті спостерігаємо той факт, що авторська оцінка образу тяжіє до позитивної шкали оцінювання, що виявляється у використанні ним іменника зі ступенем здрібнілості в поєднанні з прикметником *бідний*: *Бідний жидок задрожал и пошел с фонарем и поставцем в погреб* (Т.Г. Шевченко. Варнак, т. 3, с. 140).

Зауважимо, на асоціативному рівні у моделюванні типажу задіяно таку його рису як хитрість, вона знайшла своє відображення у дієслівній лексемі *чигав*: *Якісь товариші його, прості, темні мужики, порадили переписати поле на своє ім'я, реченець плати продовжити і таким способом «урятувати» майно, на которе чигав і ждав уже здавна один маючий жид з того самого села* (О.Ю. Кобилянська. Банк рустикальний, т. 1, с. 476).

В іншому прикладі вбачаємо певний асоціативний зв'язок із біблійним образом змія за концептуально значущою для аналізованого типажу ознакою хитрість: *– Правда, – говорив він дальше, – я не перший, що йде через нього в жебри, а й не останній. Щодруге, третє господарство обмотане ним, немов змією, висисуване до крові. А жиди, тота погана невіра, панують в ній і кермують мужицькою долею...* (О.Ю. Кобилянська. Банк рустикальний, т. 1, с. 477).

Станові протиріччя спостерігаємо в такому контексті: *– Шинкарю! давай лишень суди дорогого вина! – крикнув Задержістіт, сідаючи на лаву. – Нема більше моці; Микола виграв! Жид виніс пляшку дорогого вина. Бурлака витяг з гамана гроші і штурнув жидові на стіл. – Наливай! Задержістіт гуляє! Бурлака п'є, бо гроші є! Пий, гуляй, не жалуй грошей. Жид не сердився й наливав вино в чарки, сховавши в кишеню гроші. – Ти думаєш, що й ми не куштували ніколи дорогого вина! – гукнув Корчака. – Давай ще дорожчого, того, що п'ють найбільші пани. Жид виніс поганшого вина й здер найбільші гроші з бурлак* (І.С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 504) – бурлаки намагаються дорівнятись до панів, жида автор показує як людину, яка за будь-яких обставин переслідує наживу.

У Панаса Мирного це теж знайшло відображення: *Пішли у погріб до*

*жида випити доброго вина. Ще не всіли і по стаканчику вихилити, як нестямний гомін, галас пронісся погребом. То увійшов туди Власов з своєю кумпанією: прикажчиком з контори та писарями. Жид зразу кинув їх і побіг до Власова. – Вина! вина! – кричав той. – Доброго вина з Цареграду. – Олександр Петрович! — обізвався прикажчик: – хай краще виморозків дасть. – Ну виморозків. **Жид метався, бігав сюди-туди, стукотів посудую** (Панас Мирний. Як ведеться, так і живеться. Панич, с. 500) – опис поведінки жида сповна виказує його бажання догодити панам і при цьому мати з цього зиск.*

З одного боку, це фігура безправної забитої людини, яка має пристосуватися до навколишніх реалій. З іншого боку, він має і найманих робітників, може ошукати й обдурити:

Він махнув рукою, неначеб зрікався грошей, і не відповів.

*– Що сталося з грішми, Івоне? За що забрав їх **жид**, коли Михайла взяли? – питала, натискаючи.*

*– **Жид**, Маріє, – відповів із наміром помирення, – **жид десь дівся!** Я його не видів! Бог знає, що з ним сталося! Може, **отуманив** мене. Як отуманив мене, то нехай його бог за те скарає, бо гірко працював я на ті гроші (О.Ю. Кобилянська. Земля, с. 56).*

У художніх текстах натрапляємо і на позитивні характеристики жида.

Помітним є те, що Т.Г. Бордуляк симпатизує своєму персонажеві і показує його як людину доброзичливу, сердечну: *Однак він був людиною **м'якого серця**, злість у нього скоро минала (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 113).*

Т. Г. Бордуляк приписує жидові таку рису, як забобонність: *Невеселі думки кружили по его голові. Ратиця [жидок] був **вельми забобонний**, і ся перша неудача на першій кроці его життя цілком его пригнобила (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 98–99).*

Письменник підкреслює й іншу рису характеру жида – працьовитість: *Щастє до нього весело всміхалося, зарібки не переводились, а до того ще кожний рік **приносив єму нову потіху – кожного року родився єму син. Ратиця [жидок] **страх тішився дітьми!**** «Нехай-но они, – думав він собі, – попідростають, а тогді ми кинемось всі до зарібків, то але раз буде життя, багатство? А поки що треба годувати малих купців...» І він [жидок] **запопадав, крутився на всі боки, працював з подвійним напруженєм для дітей, а рік сходив за роком (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 101); А минув шабас. Ратиця [жидок] на другий день **брав знов кошик на плечі – і гайда в село за рибою, за всякою всячиною (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 102); І я [жидок] **працюю, а що зароблю, то на тее, щоби з жінкою і з дітьми з'їсти, а що лишиться від їдла, то сховаю, а як я прожию тільки літ, що мій батько, то й я зложу сотку, а може, й більше...*******

(Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 103); – *Робота як робота, – відказав Ратиця [жидок], – заробок добрий, як у кого є челядь, а в коморі не пусто. Коби так мої хлопці були вже рослі, то я міг би з ними ринський срібла денно заробити, а так то підлий заробок... але й тим не треба кидатися* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 116). Описуючи свого персонажа як працювиту людину, автор актуалізує індивідуально-особистісні цінності, адже уявлення про роботу та ставлення до неї є значущими елементами світосприйняття цього літературного образу.

Про це також йдеться у М.П. Левицького: – *Не знаєте? Ну, то я вам розкажу, щоб знали. Отсе з наших жидків – які бувають часом злидарі, гольтіпаки, а красти або старцювати не піде жоден. Вже коли немає капіталу, щоб торгувати, або ремесла не знає, то буде факторувати то це, а просити або красти – зроду-віку; все-таки своєю працею заробить собі хліб. А що ви зробите, коли тепер такі тяжкі часи настали – не дай Бог, не дай Бог!...* (М.П. Левицький. Порожнім ходом, с. 34–35).

Т.Г. Бордуляк приписує типажу «жид» такі риси, як привітність і терплячість, які проявляються у спілкуванні з односельцями: *Заледво Ратиця показався на подвір'ю, дядько Миханенько закликав: Здоров, Ратице! А що, будеш нашим фуляром, чи маємо шукати другого? Нащо вам шукати другого? – говорив усміхаючись Ратиця [жидок]. – Коли мій батько з давен-давна провадив з вами гендель, то чому ж і я не маю так само робити?* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 96); *Ратиця [жидок] слухав терпеливо всіх тих напімнень, кланявся, підлецувався рибакам, обіцював золоті гори...* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 96).

Типаж «жид», за даними художньої літератури, виступає чужим, але не ворожим. У чужості є дві іпостасі: той, до якого ставлення з позиції селян, робітників, панів прихильне, з іншого боку, можна натрапити і на негативні характеристики.

У межах аналізованого фрейму спостерігаємо опозиційні протиставлення:

- **жид – селянин:**

У поданому контексті два лінгвокультурні типажі (жид та пан) протиставляються типажу селянин, представленому в уривку словосполученням *бідні мужики*. Це протиставлення має за основу опозицію *свій – чужий* та актуалізує станово-класові цінності кожного з вербалізованих типажів:

– *А по-моему, земляче, и стоятъ и думатъ нечего. Пускай жида да паны думают, как им подальше дукаты прятать, украденные у бедных мужиков!* (Т.Г. Шевченко. Варнак, т. 3, с. 140).

В іншому прикладі автор передає протистояння між жидами та селянами за ознакою *свій – чужий*, відображаючи у його контексті локально-групові

та станово-класові цінності: *Жиди підпоювали декотрих громадян, підбивали їх oddати їм громадські шинки, та нічого не вдіяли. Джеря підбив громаду подати губернаторові лист, щоб жидів зовсім виселити з села* (І.С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 534–535).

Серед оцінних характеристик у Т.Г. Бордуляка можна помітити позитивне ставлення до жидка Ратиці з боку селян: *Всі знайомі радо ego вітали і питали, чи немає риби* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 94); *– Тихий жидок був той Ратиця! – говорив хтось з громади. – Сумирний, нікому не заколотив води...* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 123); *Ратиця скочив ще до других рибаків. Всі були ему раді і вітали ego як свого фуляра* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 96); *– Добрий з нього був колісь фуляр, – додав дідок Миханенько, – але як пропала риба, так ось і Ратиця пійшов за рибою* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 124); *Та коли другі жиди, іродові сини, уміють рахунки, чому ж ти, Ратице, маєш бути темний, як табака в розі? – Панас сміявся весело і при послідніх словах поклепав Ратицю приязно по плечі. – Знаєш що, Киво? – говорив він дальше, – я не люблю вашої віри... бо всі жиди – то шахраї, п'явки, душогуби, але ти, Ратице, чесний жидок, ти не робиш нікому злого... от торгуєш, щоби вижити в світі... чи не правда? Ну, таки так! Я бідний жидок, нічого нікому не винен. Ходи, ходи, любчику, навчися рахунків, – говорив весело Панас, – може, й тобі удасться кого вшахрувати...* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 104). Протиставляючи вустами свого персонажа Киву іншим жидам, показує протиріччя всередині одного суспільного стану та вербалізує за допомогою такого протиставлення загальнолюдські цінності, поляризує категорію оцінки відповідно на позитивну та негативну.

В іншому прикладі позитивна оцінка автором образу актуалізується через опозиційне протиставлення *свій – чужий*, виражене у наведеному фрагменті присвійним займенником *наш*: *– Наш-таки жидок, громадський, – сказав хтось другий, – та й замерз на морозі ні за нюх табаки* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 124).

- **жид – робітник:**

У ставленні робітників до жидка Ратиці помітно, що, жартуючи з нього, вони йому співчувають: *Ратиця [жидок] прийшов і сів коло огню. Утома і пригноблене пробивалися з цілого ego єства, так що робітники, котрі перед хвилию шуткували з нього, поглядали на нього з якимось співчутєм і подали ему печених картоплів, часнику, цибулі...* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 115).

- **жид – пан:**

Не лише селяни, робітники, а й пани ставилися до жидка прихильно: *Ратиця [жидок] пійшов ще до панів, до котрих давніше носив рибу, і пани*

не відпускали его з порожніми руками. Одна пані дала єму муки, друга круп, не оден пан всунув у жменю грошей (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 118).

- **жид – жид:**

У спілкуванні євреїв між собою прослідковуються позитивні характеристики. Письменник наголошує на таких рисах персонажа, як згуртованість: *Вже їм жиди не дадуть загинути. Жидівня, звичайно, тримаєся купи, оден за другим в огонь скочить... не так, як наш брат християнин* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 124); – *Вже поналазило жидови й зараз цілий ярмарок учинили!* – озвався «союзник». – *Чого вам треба?* (М. П. Левицький. У вагоні, с. 194).

Щодо відносин жидів між собою, то, з одного боку, вони були одностайні у будь-якому питанні, але траплялися між ними й суперечки, роздори, інтриги, підсилено це синонімічними рядами і парами: *невдоволення, роздрознення, інтриги; кричать, сваряться*. І.Я. Франко у творі «Перехресні стежки» показує це на прикладі виборів до кагалу: – *Знають пан староста, у нас незадовго мають бути вибори до кагалу. Та між жидами настало велике невдоволення, роздрознення... Інтриги йдуть, одні против одних риють. До школи зійдуться, то замість Богу молитися, кричать, сваряться, одні одним пейси та бороди вимикують. – Ов, а я й не чув нічого про се! – Нібито наша хатня справа, а проте до того доходить, що годі дати собі раду. І от між жидами повстала думка – скликати й нам собі таке зібрання, як скликають хлопи* (І.Я. Франко. Перехресні стежки, т. 20, с. 398).

Іншою рисою єврея є готовність прийти на допомогу: *Правду сказав дідок Миханенко. Таки того самого дня нахляла до села міських жидів тьма-тьменна та нанесли Рифці з сиротами добра цілу купу, що могла для Ратициної сім'ї вистати аж геть під весну; а що грішими, то ніхто вже й не знав* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 124); *Жиди надавали єму [жидку Ратиці] хліба: хто ціле бохоня, хто половину, а дехто лиш булочку* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 118).

Фрейм «Типові заняття».

Євреї займалися корчмарством, дрібною торгівлею, позичанням грошей тощо. У межах цього фрейму виділимо слоти: «Шинкарство, корчмарство», «Дрібна торгівля».

Слот «Шинкарство, корчмарство». Типаж «жид» часто постає в народній уяві в образі шинкаря. Зокрема, у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» він представлений як персонаж сучасного буття. Тут ми бачимо, що аналізований типаж зображений як шинкар, сприймається як людина, яка займає культурну нішу між дворянством і сільським населенням. Він постає у повісті метким, спритним: – *Хорошо!* –

сказал я. – Так ты говоришь, что все, чего я пожелаю?

– Достану все, – **отвечает он не запинаясь...**

– Достань мне одну бутылку, – сказал я самодовольно.

– **Зараз, – сказал жидок и исчез за дверью.** «Ну, – подумал я, – пускай пощепт. Теперь этого вражеского продукта и в самой столице не достанешь, не только в Белой Церкви». – Не успел я так подумать, **как является мой жидок с бутылкой настоящего «Браунстута».** Я посмотрел ярлык на бутылке и только плечами двинул, но виду не показал, что это меня чрезвычайно удивило (Т.Г. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали, т. 4, с. 212); Я хотя и привык, как человек благовоспитанный, скрывать внутренние движения, но тут не утерпел, **ахнул и назвал жидка настоящим слугою пана Твардовского** (Т. Г. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали, т. 4, с. 213); **Жид не показал виду, что узнал меня.** Я спросил четвертку водки, кусок хлеба и тарань. Утоливши немного голод, я **спросил у жида лоскуток бумаги, перо и чернило, написал записку и послал жида на панский двор** (Т.Г. Шевченко. Варнак, т. 3, с. 145).

Слот «Дрібна торгівля». Не залишилися поза увагою в художніх текстах характерні види діяльності євреїв, які, як правило, крім корчмарства, ще займалися торгівлею. І. Ю. Агаркова наголошує на тому, що євреї «не з власної волі ігнорували та цуралися фізичної праці й землеробства: влада не дозволяла євреям мати власну землю та займатися сільським господарством, тим самим вони були приречені на торгівлю та ремісництво» [3, с. 7].

Найбільш поширеним заняттям євреїв була торгівля, про що свідчать такі приклади: **А все-таки торгував** [жид Нухим]: *гас, сірники, тютюн, – якось мав кусок хліба і людям була догода...* (М.П. Левицький. Порожнім ходом, с. 34–35); – *А нащо вона нам здалася, коли до містечка близько? Там у жидів усього купиш, аби гроші були.* – *Так то, бачите, жидівські, а треба руські заводити, щоб жидам ходу не давати, бо вони все в свої руки забірають.* – *Та як же без жидів? – здивувався Олекса.* – **Без жида ні купити, ні продати не можна** (М.П. Левицький. Союзник, с. 169); *Ще тиждень трівала тиша в Бориславі. Ще тиждень безжурно иниряли Жиди вулицями, ходили за своїми гешефтами, торгували, шахрували, брали й видавали гроші, заняті тільки біжучою хвилею і біжучими рахунками* (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 216).

Як свідчить такий приклад, жидок Ратиця мав хист до торгівлі, зокрема до дрібної: *Правда, спочатку йшло єму якось нескладно з рибаками. Він, здавалося, і добре платив їм, і гостинці з міста возив, однак рибаки були по найбільшій часті невдоволені. Ратиця [жидок] прийняв спочатку таку засаду, що все давав рибакам за рибу половину поданої ціни, потім з тої половини накидав ще половину, і торг був скінчений без великих короводів.*

Однак рибаки не переставали крутити носами, і Ратиця [жидок] **не раз завважав, як они по скінченім торзі, беручи гроші, споглядали на нього якось з погордою** (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 99); **Ратиця [жидок] вислухав рівнодушно всі обиджаючі слова і прозвища, підтримував сварню, оскільки уважав за потрібне, і купував рибу далеко дешевше, як добрим способом** (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 100).

У контексті торгівлі також натрапляємо на протиставлення типажів «жид» та «пан»: **Жиди з панами цілий світ займили. Хто продає – жид, а хто купує – пан. А люди десь-не-дес, шо грубишу яку штуку продают. Телітко, коровку – то це, це, але волів вже мало** (В. Стефаник. Засідане, с. 63).

Також на користь того, що одним із поширених ремесел жидів була торгівля, свідчить сполучуваність лексеми, що є іменем аналізованого типажу, із словами типу *ринок, базар, шинок, крамниця*: [Гершко:] **Ну, слухайте ж сюда: оцей самий Бурлака сидить у мене [жида] в шинку, тільки що прийшов** (І.К. Карпенко-Карий. Бурлака, т. 1, с. 45); **Зайшов просто до жида, котрому продав був батьківську хату з огородом, садом і трьома моргами приміжного поля. Жид закупив се добро не на те, щоб господарювати, але мав думку завести в хаті шинок і попри тім зайнятися лихвою й іншим жидівським ремеслом. Але якось йому се не вдалося. В селі були вже чотири шинки і на п'ятій годі було дістати концесії** (І.Я. Франко. Ріпник, т. 21, с. 47); **Ну, отсей Нухим [жид], що я вас везу до його, він жив у Вихватинцях, держав крамничку** (М.П. Левицький. Порожнім ходом, с. 34–35); **Жиди виглядали з крамниць і дивувались, чого це горобцівський батюшка так хапається на вокзал** (І.С. Нечуй-Левицький. Поміж ворогами, т. 6, с. 148); **Той старий жид, якого Гусак назвав татом, Мошко Кваргель загально відомий торговець збіжзем. Він мав великий магазин збіжжа таки біля свого домівства на Бліху над самою влинівкою в цьому місці, де був спуст зайвої води** (А.Я. Чайковський. Четверта заповідь, с. 404).

В західноукраїнській літературі типаж «жид» був представлений не лише шинкарем, а й відбивав функцію – мати стосунок до позичання грошей. За текстами художньої літератури, жид був ломбардником: **Тижнів три простогнала стара та й чесно висповідавшись і запричастившись, спочила давно бажаним вічним сном. Мусіли заставити у жида кожеушанку та ще до того позичити у кума карбованців пару, щоб було чим поховати матір** (М.П. Левицький. Перша льгота, с. 52). Автор відображує станово-класові цінності, звичним заробітком жидів було брати щось у заставу або давати позики під відсотки. При цьому в текстовому фрагменті дієслово *мусіли* виражає негативну оцінку автором подій.

У підросійській Україні натрапляємо на рису перекупник, яку приписує

Т.Г. Шевченко типажу «жид»: *А токовой отвечает, что сам князь по частям все жидам продавал, да половину уже и продали. И солому, и полову – все продали жидам, а жиды, разумеется, солому драгунам, а полову (мякину) нашим же мужикам, – а они, бедные, и полове были рады!* (Т.Г. Шевченко. Княгиня, т. 3, с. 174).

Фрейм «Соціальний стан і соціальна поведінка».

Українська художня література дає широкий спектр типажів, об'єднаних назвою «жид» за ступенем заможності – представлені як дрібні торгівці, корчмарі, так і заможні магнати. Останні традиційно ставали об'єктом нападів: *Прошел один только месяц, и я сделался настоящим разбойником. Правда, я никого не убивал, зато немилосердо грабил богатых жидов и шляхту и всякого, кто проезжал в богатом экипаже* (Т.Г. Шевченко. Варнак, т. 3, с. 141) – репрезентація образів жида та ляха в контексті протиставлення біднякам.

Риса заможність жида зафіксована як у підросійських, так і в пiдавстрійських письменників: *Один богатый жид з містечка заплатив панові добрі гроші й купив собі право поставити в селі на панській землі шинки* (І.С. Нечуй-Левицький. Кайдашева сім'я, т. 2, с. 265); *На самім кінці Борислава, на пустій голотечі, стояв великий магазин, де складувався земний віск, видобутий із ям, власність жида Лінденбаума. Се будинок великий, дерев'яний, круг нього повно ям, а попід стінами стирчать купи ілястої білої глини, видобутої із закопів* (І.Я. Франко. Ріпник, т. 21, с. 27); *Мужики лізли до нього, як метли до світла, законів проти лихві не було тоді і Мошкові [жид] йшов інтерес знаменито, і він багатів* (А. Я. Чайковський. Четверта заповідь, с. 405).

Як правило, євреї були малозаможні чи середнього статку. Зокрема, про це пише Т.Г. Бордуляк: *Взагалі Ратиця [жидок] за тих п'ять літ не заробив багато, як сподівався, не зложив тільки грошей, як се було спочатку его мрією. Однак він, як на его потреби, жив цілком вигідно і нічого йому не бракувало. Заробляв стільки, що міг з жінкою і з дітьми вижити, з зароблених грошей доповнив батьківську сотку, котру спочатку був надшарпав, поправив хату, коли вона стала одного року хилитися, і купив корову, щобі діти мали молоко* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 102).

Опис зовнішнього вигляду персонажа ще більше увиразнює сприйняття рівня його статку: *А час йшов все наперед, та до літшого цілком не йшло. Противно з кожним роком ставало гірше, а у Ратиці [жидка] давались відчувати чимраз більшії недостатки. Діти підростали, потребували якоїсь одежі, потребували більше їсти, а тут не було звідки. Страх, як скрутно було коло Ратиці!* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 111).

В іншому контексті бачимо, що протиставлення за ознакою багатий – бідний відбувається навіть усередині однієї суспільної групи: *Однак жоден*

такий заробок не лучався. Всьо захопили в своих руки багаті міські жиди, а его ніхто не хотів навіть до спілки прийняти (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 112).

Цікавий контекст щодо реалізації опозиції *свій – чужий*. Примітно те, що опозиція вибудована письменником в межах одного типажу, а не як протиставлення між типажамі. Ознака «чужий» виявляє негативну оцінку, адже до того, як Гершко почав вважати панське господарство своїм, автор позиціонує його як *худенького дрантивенького жидка*, а зі зміною ознаки з *чужий* на *свій* змінюється і власне образ персонажа: *заживний, поважний і багатий жид: Панське господарство, котре Гершко вважав своїм, зацвіло. Стоги й обороти тріщали, комори й обороти були повні, панщина відбувалася без реманентів, довг до кагалу в кількох літах сплачено, а й сам Гершко з худенького, дрантивенького жидка зробився заживним, поважним і багатим жидом* (І. Я. Франко. Гершко Гольдмахер, т. 18, с. 201).

З іншої позиції зображує єврейське господарювання наступний мікроконтекст: *Посесор був єврей, Абрам Мойсейович Бродовський. Всі заводи належались до одного дуже багатого пана, котрий жив за границею, й рідко приїздив на заводи. Єврейське господарство вже далось взнаки людям і кидалось в вічі. Огорожа місцями лежала на землі, по двору стояли гнилі калюжі; будинки були облуплені, вікна в хатах були повибивані; подекуди ціле стадо кіз гуляло по садочках і гризло дерево* (І.С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 477).

Фрейм «Зовнішні характеристики».

Слот «Портретна характеристика». Портретні зовнішні характеристики типажу «жид» досить різноманітні. Як правило, у зображенні Т.Г. Шевченка акцентується увага на рудому кольорі волосся і борідці: *В Козельце нанял я пару немудрих лошадок вместе с рыжим жидком и поехал себе проселком, куда мне нужно было* (Т.Г. Шевченко. Княгиня, т. 3, с. 157); *Я позвал хозяйина, но вместо хозяйина явился какой-то жидок с рыжей бородкой... Явился хозяин, тот самый благовидный жид, что помогал мне снимать непромокаемую шинель* (Т.Г. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали, т. 4, с. 210); *Ще далеко до базару стрівали їх в кальних улицах швидкі, заялозані перекупки, довгополі, бородаті жиди* (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 138); *Чудуються, дивуються Жиди бородаті, – І давай по цілім світі Гонців розсилати!* (С. В. Руданський. Рабин і запорожець, т. 1, с. 119); *Кого якого знакомого жиди було спитати, хто є Мошко, то він кривився, гладився по бороді і оглядаючися на боки, чи хто не підслухує, говорив одно слово: ганеф (злодій) та спльовував на бік* (А.Я. Чайковський. Четверта заповідь, с. 405). Образ бородатого жиди є поширеним у літературі аналізованого періоду.

Детальна портретна характеристика єврея подана у творі

А.Я. Чайковського «Четверта заповідь»: *Старий Кваргель людина старезна, зівяла і суха мов сушена риба. Замітний у нього ніс, подібний до яструб'ячого клюва. Через брак зубів борода сторчала високо в гору і стояла не далеко носа. Поморщене лице поросле було ріденькою сивою бородою* (А. Я. Чайковський. Четверта заповідь, с. 404).

Т.Г. Бордуляк також детально описує портрет єврея, використовуючи влучні епітети (*сухір'яве маленьке лице, рижі волоски, рижі брови, вузькі груди, сухі довгі руки, низька згорблена стать, нерівні повикручувані пальці*) та порівняння (*лице, мов кулачок; очі цибулькуватої форми; ніс, подібний до сливки*), про що свідчать такі приклади: ... *Я ще не видів такої нужденної людини! – така думка мусила насунутись кождому, хто добре приглянувся Ратиці, хто окинув взором ту мізерну будову тіла Ратиці [жидок], те сухір'яве лице, маленьке, мов кулачок, ті очі цибулькуватої форми, ніс, подібний до сливки, наполовину отворений рот, борідку, на котрій виднілось лиш кілька рижих волосків, подібних до товаричої шерсті, вузькі груди, сухі довгі руки, що теліпалися по обох сторонах туловища... На ім'я єму було Кива, однак его майже ніхто не кликав інакше, лиш Ратицею. Не знати, що властиво, дало причину до того прозвища: чи его низька згорблена стать, чи, може, пальці на ногах, дуже нерівні і якось дивно повикручені... (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 91); – Ти дурна! – сказав до неї Ратиця. – Тут цілком нема чого тишитися. Мусиш знати, – додав він з розумним виразом лица, причім підніс догори свої рижі брови (Ратиця все підносив догори брови, коли говорив щось розумного, і чим розумнійше що говорив, тим вище підносив він [жидок] свої рижі брови, котрі складались лише з кількох волосків), – мусиш знати, що гроші в життю чоловіка се нічого, се піна на воді (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 94); Ратиця [жидок] розсміявся й собі; він вищирив зуби, ціле его лице покрилося дрібненькими зморшками, а цибулькуваті очі виступили ще більше наверх (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 104).*

Характерною ознакою зовнішності жида-старовіра є пейси і борода: *До школи зійдуться [жиди], то замість богу молитися, кричать, сваряться, одні одним пейси та бороди вимикують (І. Я. Франко. Перехресні стежки, т. 20, с. 398); Відтак він мов набрав духа в незрозумілих словах молитви. Він [жидок] підступив під вікно з якоюсь урочистістю на лиці і в цілій своїй постаті, підкрутив собі пейси і ніби з гордістю поглянув на світ божий: на дуги зелені, на ліс, що туманів в далекій далі, на білі хмарки, що плавали по синім небі... (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 106); Довгі пейси [у жидка] звисали по обох висок і злегка колихались на вітрі (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 122); Невисокий парубок, жидок, з довженними, майстерно в спіраль закрученими пейсами... (І.Я. Франко. У столярні, т. 21, с. 175).*

Щодо статури, то в художньому дискурсі аналізованого періоду містяться різні описи. Іноді «жид» – худорлява людина: *Хоч у таку тяжку дорогу і добрими кіньми не можна побігти швидко, проте мій погонич, худий, обдертий жидок, уживав усіх засобів, щоб погнати швидше* (М.П. Левицький. Порожнім ходом, с. 32). Іноді навпаки: *В той час як вербівські бурлаки розмовляли з робітниками, надійшов сам посесор. То був товстий, здоровий жид, з рудою бородою, з сірими очима, в чорній оксамитовій жилетці. На жилетці теліпався важкий золотий ланцюжок з печаткою і всякими цяцьками; на товстих куцях пальцях блищали важкі золоті персні з дорогими блискучими камінцями* (І.С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 477); ... *Леон Гаммершляг, високий і статний Жид з кругло підстриженою бородою, прямим носом і червоними мов малини устами. Він був нині дуже веселий, говіркий і дотепний, сипав жартами і забавляв видно ціле товариство, бо всі громадилися і тиснулися круг нього* (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 5).

Інша ознака – кремензність, як виняток, подана у М.П. Левицького: *Вийшов з лихтарнею в руці господарь, середнього віку здоровенний і кремензний жид, і заметушився, запрошуючи «гостя»: – Пожалуйте, пожалуйте сюди, ваше високородіє!* (М. П. Левицький. Страшна ніч, с. 259).

Т.Г. Бордуляк подає детальний опис портретної характеристики жида, використовуючи влучні метафори: *як лице почорніло, очі позападали, морщини потягнулись, порівняння типу схуд, як тріска, морщини, подібні до голосниць у скрипки: Ратиця [жидок] відвертав від того виду свої заплакані очі та дивився кудись у вікно. Він сам схуд, як тріска, его лице почорніло, очі позападались, а по обох сторонах носа кудись геть в долину потягнулись у нього дві глибокі закривлені морщини, подібні до голосниць у скрипки, на голові показалася передчасна сивина... Всього того причиною були недостатки, журби безнастанні* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 114).

Слот «Одяг». Художня література XIX ст. містить описи окремих деталей одягу євреїв. У Т. Г. Шевченка ми натрапляємо на те, що жид одягнений у пальто. Епітет «засалене» вказує на неохайність персонажа: *Жидок поставил бутылку на стол и как ни в чем не бывало стал себе по-прежнему в углу и только пот с лица утирает полою своего засаленного пальто* (Т.Г. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали, т. 4, с. 212); *Комірчики й сорочка, чорний блискучий галстук на шії були засмальцьовані, аж блищали проти сонця. Чорний довгий сюртук, вишневий оксамитовий картуз на потилиці давали йому [жиду] дуже характерний вид. Невважаючи на його багате вбрання, на золото, од його тхнуло чимсь* (І.С. Нечуй-Левицький. Микола Джеря, т. 1, с. 477).

Неважаючи на те, що єврей дуже багато працював, він умів відпочивати.

Зокрема, у суботнє свято (шабаш) одягався по-святковому – у бекешу і шапку з тхорів: *В шабас він зодягав на себе предковичну, вже позеленілу від старості атласову бекешу, на голову закладав шабасову шапку з тхорів і ходив собі по хаті або по подвір'ю, співаючи собі щось під носом або посвистуючи крізь зуби, та відганяв геть від себе всякі буденні думки* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 102).

Традиційним головним убором жида була ярмулка: – *О!.. Эти книги дорого стоят, если рассказать вам их историю, – сказал жидок и провел по голове пальцами, как бы поправляя ермолку* (Т.Г. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали, т. 4, с. 213); ... жидок ... з *брудною ярмуркою на коротко стриженій голові, весь брудний і обшарпаний, з ідіотичним виразом на лиці, власне ніс на плечах прегарне красе телятко* (І.Я. Франко. У столярні, т. 21, с. 175); ... *євреї – в ярмулках і без ярмулок, в дорогих саетах і в драгих балахонах...* (Панас Мирний. Повія, с. 154).

Також знаходимо опис жида з іншим головним убором: – *Дай Боже! – муркнув Жид, припіднявши дрібку капелюх на голові* (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 91).

Фрейм «Освітні характеристики».

В уяві письменників, як правило, було те, що для єврея характерною рисою була освіченість, про це йдеться в такому контексті: *Кваргель [жид] працював лише головою. У всьому виручався своїми синами. Жиди від нього сторонили, та він складав це на счот жидівської конкурентної зазисті і цим бляхманів людам світ* (А.Я. Чайковський. Четверта заповідь, с. 407).

У Т.Г. Бордуляка жидок міг бути неграмотним, але виділявся від середнього класу: *Ратиця був чоловік неписьменний. З-помежи єврейських букв він знав лиш одно «алеф» і всюди вмів его відрізнити: і в грубій, і в дрібній письмі. Він дуже любив «алеф»; він прирівнював его до рака, то до пташки, то зайчика, і як коли тільки взяв до рук яку книжку, то зараз заглядав досередини, чи там єсть «алеф». Він жалував того, що не знав письма, – вже найприкрійше єму було се, що він не вмів рахунків. «Без рахунків, – говорив він, – чоловік як без рук», і коли єму прийшло часом що записати, то мусив послузуватися карбами на пальці або чертами на одвірку* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 97).

У художній літературі типовим є підкреслення риси мудрості, яка проявляється в ставленні єврея до освіти:

– *Ти такий письменний, Панасе, – говорив Ратиця, підлещуючись, – ти такий учений, аж страх, а я дурний, темний, як табака в розі... Особливо дуже мені зле без рахунків, як без рук... Чи не навчив би ти мене рахунків, любий Панасе, а я тобі за те подякую, а навіть заплачу, коли схочеш?..* – *Добре!* – відповів Панас, – *невелика се штука навчитися рахунків, а для мене дивота, що виджу хоч одного жида на світі, котрий не знає рахунків*

(Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 104); *Бігме, Панасе! – закликав він і ударив себе кулаком в груди, – я не на теє хочу знати рахунки, щоби шахрувати, лише тому, що мені без рахунків дуже не вигідно: як не запишеш собі, то нічого не хоче триматися голови і геть утікає...* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 104).

З освітніми характеристиками єврея пов'язуються такі риси, як кмітливність, здібність до знань: *І став Ратиця учитися рахунків. Найтяжче було єму навчитися від 1 до 9, однак коли він навчився читати й писати сі основні цифри, то відтак уже цілком легко було єму вивчитись аж геть до 100 і до 1000. А коли вкінці зрозумів цілу тайну читання і писання рахунків, тогді став так тішитися, що виглядало, мовби він збожеволів* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 104); *Він справді вмів читати і писати – по-своєму. Рівночасно з рахунками він учився дома письма, на власну руку, а що єму годі було навчитися читати й писати так, як умів єго учитель Панас, а надто, що він понімав письмо лиш як річ потрібну до практичних цілей, для того він [жидок] винайшов свої власні знаки на кождоу річ, якою приходилось йому гендлювати. І так коли єму треба було написати слово «риба», то він малював лежачий подовгастий трикутник; «яйце» означало в нього кругле колісце, подібне до яйця; «рака» – означало у нього жидівське алеф; «щетину» – знак, подібний до щетини, і т. д.* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 105); *Від того часу став собі Ратиця всьо записувати, що де купив, кілько заплатив, відтак що продав, кілько взяв, що на тім заробив, – і було єму з тим дуже вигідно. Єму тепер мов отворилися очі, він [жидок] уважав себе за цілком письменного чоловіка, і коли йшов якою улицею міста, то задирав голову догори і з вдоволенєм відчитував нумери по домах* (Т.Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 105).

Фрейм «Мовні характеристики».

У зображенні письменниками «жид», як правило, був двомовним, поєднував переважно російську мову або ідіш. Перехід на ідіш відбувався тільки в умовах контактів між собою: *Несколько раз до меня долетали какие-то жидовские слова, со вздохом произносимые нашим возницею. И так часто повторял он одну и ту же фразу, что я невольно ее затвердил. И просил его перевести мне ее, на что он неохотно согласился, уверяя меня, что [то] были нехорошие слова. «Такие скверные, – прибавил он, – что об них и думать нехорошо, а не то, чтобы еще их говорить». Когда же я ему посулил гривну меди на водку, то он, посмотревши на меня недоверчиво, сказал: «Уни хушавке мес. По-вашему будет означать, что живой человек без денег – все равно, что мертвый». Настоящая жидовская поговорка* (Т.Г. Шевченко. Музыкант, т. 3, с. 191); *– Є в вас де переночувати? – спитав Галка. – Аякже! Пожалуйте, ось самі побачите. Сюди пожалуйте. Хайке, гіб а лехт, гіхер! (Хайке, дай свічку, швидше), –*

крикнув він кудись у темряву. Галка випростав ноги з бараниці, виліз із саней і пішов за господарем. Ноги йому затерпли від довгої сидні, в тяжкій бурці йти було трудно, а в підсінні слизько (М.П. Левицький. Страшна ніч, с. 259–260);

– **Роб-Алтер!** – **заукали** [жиди] **знадвору**. По підсінні затупотіла хода людей і коней, рпали двері (М.П. Левицький. Страшна ніч, с. 263); **Старий жид** почав розпитувати Андрія зразу **по-жидівськи, а відтак по-руськи, а сидячий побіч нього на підлозі мужик знов заплакав, хопив голову в руки і почав хитатися взад і вперед, усе приговорюючи перериваним голосом**: – *І яка мене-е лиха доленька несла-а до сего Дрого-обича!* (І.Я. Франко. На дні, т. 15, с. 127); **Швидко ціла площа була залита Жидами, котрі своїм звичаєм говорили всуміш, голосно і борзо...** (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 8–9).

Характерною мовною рисою євреїв була ознака утаємничості – вони неголосно шепотілися, своєю мовою говорили, як писав М.П. Левицький: *У сусідній кімнаті гомоніли жиди своєю незрозумілою мовою, хоч разів скільки Галка чув, що хтось утихомирював той гомін* (М.П. Левицький. Страшна ніч, с. 263); *Не минуло й півгодини, як вже гомоніли у городі перелякані жидки, що у Ставах, у Горбовичах, у Степанкові холера, – не дай Боже* (М. П. Левицький. Негайна справа, с. 307); – **Ми всі бачили, – загомоніли жиди.** – *Хто з вас бачив або чув, як пристав приказував розкидати пліт у Терешка... як його... Баранюка? – Ну-у? Вусис? – переглядались євреї. – Бачив хто, питаю, або чув може? – У Терешке?... Плі-іт? – Не бачив ніхто? Не чув? – Ні – двигнули жиди плечима* (М.П. Левицький. Соломонів суд, с. 313); – *Gott soll sie strafen!* – крикнув він вкінці, зриваючися з крісла. – *Вони нас усіх вирізати хочать, от що! Розбійники змовилися на нашу душу! – Як? Що? Чи правда? Хто казав? Відки знаєте? – гомоніли жиди, тремтячи зо страху* (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 139); *Ні, поарештують одних, а решту розгонять, а нам не буде ліпше, бо нам не порядку треба, а робітників, дешевих робітників! Чи не так? – Авжеж, що так! – загомоніли жиди* (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 141); – *Га, як так, то оставсь тільки другий спосіб: вдоволюти їх жадання. – Їх жадання! – скрикнули жиди майже всі в один голос. – Ні, ніколи! Радше військо і жандарми!* (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 143);

– *Воно-то правда, – сказали несміливо деякі жиди, – але хто знає, чи вони схотять уступитися? Чи то їх ще дужче не роздрознить?* (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 143).

В інших випадках – дуже голосно євреї зверталися до кого-небудь із закликком, попередженням, проханням тощо: **Юрбою валять Жиди до Германового дому, щоб почути від нього жадання робітників.** Але, почувши їх, і світу не раді стали.

– Ні, не можна, не можна! **крикнули всі** [жиди] **в один голос**, – се нас зруйнує, се нас з торбами межи хати пустить! (І.Я. Франко. Борислав сміється, с. 249–250).

І.Я. Франко акцентує увагу на мовній характеристиці жида, який говорить швидко й нерозбірливо: «Що то значиться?» – подумав собі Іван і боязко виступив із-за угла хати на обору. – Слава Ісусу! – сказав він, низько кланяючися панам. Пани обернулися і почали міряти його очима від ніг до голови. Шміло [жид] **шваркнув щось до них** і показав на зачудованого парубка (І.Я. Франко. Навернений грішник, т. 14, с. 363); – *Най би був ні пив, паскудник!* – **проворкотів жид** (І.Я. Франко. Навернений грішник, т. 14, с. 364).

У художній літературі відрізняється інтонаційна характеристика мови, вона перемішана і колоритна: – *Сослужи же мне последнюю службу*, – сказав я ласково своєму рыжему Меркурию, – *расскажи ты мне историю этих дорогих книг*. – **Жидок** замялся и почесал за ухом. Я посулил ему злотый на пиво, это его ободрило, он вежливо попросил позволения сесть и, почесавши еще раз за ухом, рассказал мне такую драму, что если бы не его **жидовская декламация**, то я непременно бы расплакался. Содержание драмы очень просто и так обыкновенно, что поневоле делается грустно. Происшествие такого рода (Т.Г. Шевченко. Прогулка с удовольствием и не без морали, т. 4, с. 213).

Фрейм «Сімейний стан».

Т. Г. Бордуляк зображує жида людиною сімейною. Жидок Ратиця мав сім'ю, і за п'ять років у подружжя народилося п'ятеро дітей: *П'ять літ минуло, відколи Ратиця оженився, п'ять синів ему народилося, п'ять разів справляв Ратиця обрізуваня* (Т. Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 101); *Спокій, відпочинок по праці в теплій хаті, коло жінки, коло дітей – се було для нього найсолодшим щастєм* (Т. Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 101–102); *Але зате, коли він прийшов вечором до своєї хати, як тогді легко ему було на душі, як благо коло серця, з якою любовстю слухав він тріскоту соснових патикив, що горіли в печі, якою роскошію переймало его тепло, що розходилося від горючого огню!* (Т. Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 101).

Фрейм «Місце проживання».

ХД дає уявлення про місце проживання євреїв. Жиди проживали як в містах, так і в селах: *З часом міські жиди й самі стали приходити до села та купували рибу, ще й платили лучче, ніж Ратиця* (Т. Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 110); *Ратиця [жидок] виріс і виховався на селі. Его батько Сиваник гендлював рибою за давніх добрих часів і з того гендлю жив. Та коли ему було утяжливо бігати з місточка до села, а коли до того другі жиди й собі стали пхатись до того гендлю, то він пішов до голови по*

розум, і купив собі хатину в однім не конче великім селі над рікою Стиром, та переселився з жінкою і з малим Кивою, і не випускав свого гондлю з рук (Т. Г. Бордуляк. Бідний жидок Ратиця, с. 91).

Отже, типаж «жид» має ознаки амбівалентного образу. З одного боку, він належить до тих, хто страждає, зазнає утисків. З іншого боку, цей типаж демонструє риси зверхності стосовно простого народу, лихварства. Ці два складники образу, як правило, втілено в образах корчмарів, дрібних торговців тощо.

Бібліографічний список

1. Брацка М.В. Дискурс козацтва в поезії «української школи» польського романтизму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Київ, 2005. 20 с.
2. Грабович Г. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. Київ: Основи, 1997. 604 с.
3. Агаркова І.Ю. Втілення стереотипних уявлень про етноментальні особливості представників інших народів у фразеології і пареміології української мови (на матеріалі фразеосемантичних груп «євреї» і «цигани») // Учені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В.І.Вернадського. Сер.: Філологія. Соціальні комунікації. Сімферополь, 2011. Том 24 (63). № 1. Ч. 2. С. 3–9.

Л.М. Янушкевич (Минск, Беларусь)

СЛЕНГ И СОВРЕМЕННЫЕ БРИТАНСКИЕ ПОДРОСТКИ (ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ)

Статья посвящена особенностям речи современных британских подростков, в частности, сленговым и разговорным словам и выражениям, обусловленным особенностями гендерного и речевого онтогенеза.

Ключевые слова: *гендер, подростковый возраст, онтогенез гендера, речевой онтогенез, подростковая речь, сленг, разговорные слова и выражения.*

Языковой коллектив, представляя собой исторически сложившуюся этносоциоязыковую общность, обладающую вполне стабильными и регулярными внутренними коммуникативными связями и определённой территориальной локализованностью [1, с. 31], играет важнейшую роль в процессе социализации личности. В этом деле он ориентируется на социокультурные традиции – социально закреплённые нормы как образцы поведения, т.е. стереотипы поведения.

Языковой коллектив – это вербальный контекст, в котором социальные нормы и правила поведения проявляют себя как психологические и социальные императивы, как ожидаемое поведение коммуникантов и, как